

O čitanju prijevoda *Putu Alije Đerzeleza*

Amira Sadiković

Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Rezime

U kratkom pregledu određenih mjesta u priči *Put Alije Đerzeleza* i njena prijevoda na engleski jezik, autorica predstavlja prevodilački postupak, sagledan isključivo na osnovu načina na koji Andrićevo djelo čita Muhsin Rizvić u svom kritičkom prikazu *Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu*. Svrha pregleda jeste da se ukaže na potrebu za novim prijevodima Andrićevih djela, koji će, kompletnijom informacijom o različitim elementima koji čitaocu zapadnjačkog civilizacijskog kruga često nije dostupna, omogućiti i novo čitanje i novo shvatanje Andrićeva djela.

Ključne riječi: *Put Alije Đerzeleza*, prijevod, Muhsin Rizvić, prevodilački izbor.

IVO ANDRIĆ nesumnjivo je najpoznatiji bh. pisac u engleskom govornom području. Brojni su prijevodi i romana, ali i njegovih priča. Sam Andrić, cijeneći prevodilački rad u kojem se i on okušao, kazao je: "Najteže je prevodiocu da sačuva onu poetičnu *auru* koja u dobroj prozi obliva pojedinačne reči ili rečenice i koje čitalac originala oseća

na svakom koraku, a koja se pri prevođenju tako lako izgubi, kao što iščezava onaj fini mašak sa voća koje je uzabrano i pušteno u prodaju.”¹

Zbirka pripovjedaka Ive Andrića pod naslovom *The Pasha's Concubine and Other Tales* u prijevodu Josepha Hitreca, objavljena je u Sarajevu 1986. Joseph Hitrec preveo je i *Travničku hroniku*, a u svojoj izvrsnoj studiji prijevoda tog romana,² Munir Sendich kaže da je upravo taj prijevod superioran u odnosu na druga dva, i leksički i stilski. To ukazuje na prevodiočevo temeljito poznavanje i razumijevanje izvornika. Prirodno je takav kvalitet očekivati i u drugim prijevodima djela istog autora.

Razumijevanje djela Ive Andrića zasebna je tema izvan opsega ovog rada. Njegov opus vrlo je detaljno obrazložen u kapitalnom djelu Muhsina Rizvića *Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu*.³ Rizvić brojnim primjerima obrazlaže Andrićev autorski postupak, njegove stavove i namjere. Logično pitanje jeste šta je od toga prisutno, a šta prepoznatljivo u prijevodu bilo kojeg od djela obrađenih u ovoj vrhunskoj analizi. Kratki pregled koji slijedi rukovodi se isključivo Rizvićevim čitanjem *Alije Đerzeleza*, koji je, kako je sam Andrić kazao, “moj pripovedački prvenac”,⁴ u odnosu na Hitrecov prijevod. Povratni prijevod koristi se samo kao ilustracija, da bi se čitatelju koji ne mora toliko poznavati engleski jezik omogućio uvid u prevodilački postupak.

“Stvorena kao povijest o slavnom epskom junaku Aliji Đerzelezu /.../, ova proza je, osobito u povratnoj recepciji kasnije kritike, shvaćena kao simbolizacija traženja i čežnje za idealom apsolutne transcendentne ljepote”, kaže Rizvić, i dodaje da je ona “s druge strane, mnogo očitije i neposrednije, otvarala proces razaranja mita o najpoznatijem i najplemenitijem bošnjačkom epsko-legendarnom junaku, a time i cijele tradicije junaštva, slave i mejdana kako ju je prikazivala narodna pjesma i romantična historija”, te da je “s ovom pripovijetkom započela i Andrićeva odbojnost prema životu, duhu i kulturi islamskog Orijenta,

¹ Ivo Andrić, *Prevodilačka sveska*; priredila Jasmina Nešković, Svetovi, Novi Sad, 1994, str. 105.

² Munir Sendich, “English Translations of Ivo Andrić's *Travnička Hronika*”, *Canadian Slavonic Papers*, Vol. XL, Nos 3, 4, septembar–decembar 1998, str. 379–400.

³ Mushin Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevu svijetu*; redakcija rukopisa Enes Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 1995.

⁴ M. Rizvić, *op. cit.*, str. 8.

koji je on nalazio u Bosni, uz tendencioznu i dalekosežnu, kosovskom krivicom opterećenu identifikaciju Bošnjaka sa Turcima Osmanlijama, strancima i osvajačima.”⁵

Izvornik: Ogromni stari han u obliku pravokutnika bio je pun kao šip. Sobe su bile uske i zbijene kao ćelije u saću, a ispred svih soba okolo-naokolo išla je uska i klimava drvena divanana; po njoj su bez prestanka škripali i odjekivali koraci putnika. Cio han zaudarao je štalama i bravetinom, jer su se u dnu avlije svaki dan klali ovnovi, a kože im se sušile, razapete po zidovima.(9)⁶

Prijevod: *The huge khan, built in a square shape, was humming like a beehive. The rooms were narrow and strung along the four sides of the building like cells of a honeycomb, and all were connected in front by a shaky wooden balcony that creaked and echoed without letup to the footfalls of the visitors. The whole place reeked of horse manure and roasting mutton, since in the open courtyard down below men had been slaughtering rams all day long and nailing hides to the walls to dry.*(15)⁷

Povratni prijevod: Ogromni han, izgrađen u četvrtastom obliku, brujaio je kao košnica. Sobe su bile uske i nanizane niz sve četiri strane zgrade, kao ćelije saća, i sve su sprijeda bile povezane klimavim drvenim balkonom koji je neprestano škripao i odjekivao pod koracima posjetilaca. Cijelo mjesto zaudaralo je na konjsku balegu i pečenu bravetinu, jer su u otvorenom dvorištu ispod muškarci klali ovnove cijeli dan i zakivali kože na zidove da se suše.

⁵ *Ibid*, str. 9–10.

⁶ Na svakom navodu iz izvornika oznaka stranice odnosi se na: *Put Alije Đerzeleza, Znakovi (pripovetke)*, Sabrana djela, knj. osma, Mladost, Zagreb; Prosveta, Beograd; Svjetlost, Sarajevo; Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1963.

⁷ Na svakom navodu iz prijevoda oznaka stranice odnosi se na: *The Journey of Ali Djerzelez*, u: *Ivo Andrić: The Pasha's Concubine and Other Tales*; preveo na engleski Joseph Hitrec, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

Prevodilac dosljedno slijedi autora, i leksički i u dužini rečenice. Donekle je neobičan, mada ne i nerazumljiv, izbor lekseme *khan* umjesto *caravan-saray* (ili *caravanserai*), što je uobičajeniji prijevodni ekvivalent za *han*. Razlika između *čtvrtaštog* i *pravokutnog* može se smatrati zanemarivom, jer bi pridjev *rectangular*, mada precizan, ovdje djelovao neprirodno. Pošto je *šip* kulturološki nereferentan, prevodilac se ispravno odlučio za *košnicu*, na koju će se prirodno nadovezati *sać* koji slijedi i u izvorniku.

Slijedi opis gostiju:

(...) Trgovac, Srbin iz Pljevalja, sa sinom, visokim šutljivim mladićem, nezdravo crvenih obraza. Dva trgovca iz Livna i kiridžije im. Neki begovi, Posavljaci. Jedan blijed pitomac vojne škole u Carigradu sa stricem. Tri Arnauta, salebdžije. Jedan Fočak što prodaje noževe. Jedan perverznan individuum koji se kazuje hodža iz Bihaća, a uistinu čini se da putuje svijetom kud ga vode mutni i strašni nagoni...

Osim ovih stranaca, sjedili su u kahvi povazdan domaći mladi, bogati i dokoni Turci. I povazdan se čula šala, smijeh, pljesak, glas defa i šargije ili zurne, zvuk kocka na suhoj dasci od igre šešbeš, roktanje i cika putene i besposlene čeljadi... (10)

Prijevod:

(...) *Then, there was a Serbian merchant from Pljevlje with his son, a tall, slight young man with unnaturally flushed cheeks. A few merchants from Livno and their drover; some beggars from the lowlands near the Sava River; a pale-faced cadet from the military school in Istanbul, with his uncle; three Albanian vendors of sweetmeats; a knife peddler from Foča; a degenerate who claimed he was a hodja from Bihać but who apparently roamed the world wherever his dark and morbid instincts took him...*

Besides these foreigners, there were also the local youths, idle and well-to-do Muslims who lounged around the coffee room all day long. And throughout the day one could hear laughter and the clapping of hands, sounds of a flute or a string instrument, the rattle of dice in a game called šešbeš, the yelling and shrilling of wanton folk who had nothing to do... (16)

Povratni prijevod: (...) Pa jedan srpski trgovac iz Pljevlja sa sinom, visokim, krhkim mladićem s neprirodno rumenim obrazima. Nekoliko trgovaca iz Livna i njihov gonič stoke; neki prosjaci iz ravničarskih krajeva pored rijeke Save; jedan blijed pitomac s vojne škole u Istanbulu, sa stricem; tri albanska prodavca poslastica; prodavac noževa iz Foče; jedan izopačenik koji je tvrdio da je hodža iz Bihaća, ali koji je, čini se, lutao svijetom gdje god bi ga njegovo mračni i bolesni nagoni vodili... Pored ovih stranaca, bilo je i lokalnih mladića, dokonih i dobrostojećih muslimana koji su se izležavali u kafani po cijeli dan. I cijeli dan su se čuli smijeh i pljeskanje, zvukovi frule ili žičanog instrumenta, klepetanje kocke u igri zvanoj *šešbeš*, vika i vriska putene mladeži koja nije imala šta da radi. ... (16)

Prevodilac padeški oblik naziva *Pljevlja* shvata kao *Pljevlje*. Imenica *kiridžije* tražila bi deskriptivan prijevod, te je upotrijebljeno rješenje prihvatljivo. Nije jasno kako je prevodilac *begove* shvatio kao *prosjake* (eng. *beggar*, glagol *to beg/prositi*). Pošto engleski jezik teško podnosi na ovaj način reduciranu rečenicu, prevodilac to rješava interpunkcijom, i opis koji slijedi spaja u jednu rečenicu. Vlastitu imenicu *Arnaut* na ovome mjestu prevodilac tumači kao *albanski*, ali u nedostatku prijevodnog ekvivalenta za *salep*, opredjeljuje se za neutralnu, ali arhaičnu imenicu *sweetmeats / slastice*. Nakon toga se vrlo dosljedno slijedi izvornik u opisu *perverznog individuuma*, tj. *izopačenika, degenerika*. Zanimljivo je to što se prevodilac opredjeljuje za naziv *muslimani*, mada se Andrić konzistentno za Bošnjake koristi nazivom *Turci*. U prijevodu *def* nestaje, a prevodilac se opredjeljuje za *frulu* i potpuno neutralan *žičani instrument*, pa nastavlja s *klepetanjem kocke, bez suhe daske*, i ničim ne objašnjava igru *šešbeš*.

“A zatim dolazi prvi ironični paradoks skidanja mitskog oreola s bošnjačkog junaka Alije Đerzeleza”:⁸

Među posljednjima je stigao Đerzelez. Pjesma je išla pred njim. Na bijelu konju krvavih očiju, on je jahao ravanlukom, crvene su kite bile bijelca po očima, a dugi, čistim zlatom vezeni čevkeni na Đerzelezu sjali

⁸ M. Rizvić, *op. cit.*, str. 16.

su i poigravali na vjetru. Dočekalo ga ćutanje, puno udivljenja i poštovanja. On je nosio slavu mnogih megdana i snagu koja je ulijevala strah; svi su bili čuli za njega, ali ga je malo ko vidio, jer je on projahao svoju mladost između Travnika i Stambola.

Oko kapije se sakupiše stranci i domaći. Sluge mu prihvatiše konja. Kad sjaha i pođe prema kapiji, vidjelo se da je neobično nizak i zdepast i da hoda sporo i raskoračeno kao ljudi koji nisu navikli da idu pješice. Ruke su mu bile nesrazmjerno duge. Nazva nabusito i nejasno *merhaba* i uđe u kahvu. Sad kad je sišao s konja, kao s nekog pijedestala, počeo da se gubi strah i respekt i, kao da se izjednačio s ostalima, počeo mu prilaziti i započinjati razgovor. On je rado razgovarao, zanoseći malo na arnautsku, jer se mnogo vrzmao oko Skoplja i Peći. U govoru je bio nevješt, svaki čas mu je nedostajala riječ, kao što to biva kod ljudi od djela, i onda bi širio svoje ruke i kružio preciznim očima kao u kunića, u kojima se nije razlikovala zjenica.

Za nekoliko dana posve je iščezao čarobni krug oko Đerzeleza; jedan po jedan, približavali su mu se ovi bjelosvjetski ljudi s nesvjesnom željom da se s njim izjednače, da ga podrede sebi. (...) (10–11)

Prijevod:

Among the last to arrive was Djerzelez. He was heralded by his own voice, singing. Mounted on a white horse with bloodshot eyes, he rode up the level meadow in front of the khan; red tassels hung from the horses's forelock and bounced over his eyes, and the long sleeves of Djerzelez, embroidered with a thread of pure gold, flapped and glittered in the wind. His arrival was greeted by a silence heavy with awe and respect: he brought with him the fame of many battles and of a strength that inspired fear. They had all heard of him, although few had actually seen him for he had spent his youth riding and fighting between Travnik and Istanbul.

A crowd of local people and foreigners quickly gathered at the courtyard. The servants ran up to hold his horse. As he dismounted and walked through the gate, it was noticed that he was unusually small and squat and that he moved slowly and with a waddle, like a man not used to walking.

His arms were disproportionately long. He barked a greeting – Merhaba! – through the side of his mouth and entered the coffee room. How that he had climbed down from his horse, as from some pedestal, the onlookers began to lose their awe and, recovering their sense of equality, attempted to engage him in conversation. He loved to talk, and now and then slipped into Albanian, for he had roamed between Skopje and Peč for many years. He was not a small talker, however, and often paused for want of a word, as men of action are apt to, and would then spread his long arms and roll his pitch-black eyes in which, as in a rabbit, the pupils were indistinguishable from the rest of the eyeball. In a few days, the forbidding magic that surrounded his name was completely dispelled; one by one the khan guests approached him with an unconscious desire to assert their equality with him, or even make themselves superior in some way. (...) (16–17)

Povratni prijevod: Među zadnjima je stigao Đerzelez. Najavljivao ga je njegov sopstveni glas, pjevajući. Na bijelom konju potkrvavljenih očiju, projahao je ravnicom ispred hana; crvene kićanke visile su konju s grive na glavi i odskakivale mu preko očiju, a dugi rukavi Đerzelezovi, izvezeni koncem od čistog zlata, lepršali su i svjetlucali na vjetru. Njegov dolazak pozdravila je tišina teška od divljenja i poštivanja: sa sobom je nosio slavu mnogih bojeva i snagu koja je izazivala strah. Svi su čuli za njega, mada ga je malo ko zaista vidio, jer je mladost proveo jašući i boreći se između Travnika i Istanbula.

Iz izvornika nije očito da je sam Đerzelez pjevao, kako to shvata prevodilac. Opis konja i jahača slijedi original, a prevodilac ispravno shvata imenicu *čevkeni*, te daje deskriptivni prijevod kojim opisuje *rukave*. Nije bilo potrebe da jahača dočekuje *tišina teška od divljenja*, ali je prevodilac ispravno narednu rečenicu, koja objašnjava tu tišinu, povezao dvotačkom.

Gomila domaćih ljudi i stranaca brzo se okupi u dvorištu. Posluga pritrča da mu preuzme konja. Kako je sjahao i prošao kroz kapiju, primjeti se da je bio neobično mali i pogrbljen i da je hodao sporo i uz geganje, kao čovjek koji nije navikao da hoda. Ruke su mu bile nesrazmjerno duge.

Mogli su *stranci i domaći* i ne postati *gomila*, ali je takav prevodilački izbor konzistentan u odnosu na cijeli opis. Upravo ono mjesto koje M. Rizvić ističe prevedeno je tako da slijedi ton originala.

Uzviknu pozdrav – *Merhaba!* – s kraja usta i uđe u kafanu. Sad kad je sišao s konja, kao s pedestala, posmatračići počеше da gube divljenje i, ponovo uspostavljajući svoj osjećaj jednakosti, pokušашe s njim da započnu razgovor. Volio je da priča, i povremeno je zanosio na albanski, jer je godinama lutao između Skopja i Peći. Nije bio od ćaskanja, pak, i često je pravio stanke tražeći riječ, kako to često rade ljudi od djela, pa bi onda raširio duge ruke i zakotrljao potpuno crne oči u kojima se, kao kod zeca, zjenice nisu razlikovale od ostatka oka.

Nije jasno zašto je ovaj opis, u izvorniku cjelina, podijeljen na dva pasusa, čime je izgubio na gustoći i intenzitetu. Prevodilac se opredijelio za glagol *to bark / lajati*, fig. *uzviknuti*, i dodao *s kraja usta*, čime je dočarao *nabusito i nejasno merhaba*. Rečenica koja slijedi odstupa od originala u smislu da nisu ostali gosti *ponovo uspostavili osjećaj jednakosti*, već se gost *izjednačio s ostalima*, što implicira drugačiji odnos, mada se prevodilac prije toga opredijelio za imenicu *awe*, koja znači i *divljenje* i *strahopoštovanje*. Gost je *zanosio* u govoru, a prevodilac se ispravno opredijelio za frazemu *to slip into / upasti u*, fig. *zanositi na*, mada su *Skopje* i *Peć* neupućenom čitaocu nereferentni. Rečenicu *u govoru je bio nevješt* prevodilac rješava upotrebom fraze *small talk / ćaskanje*, kojoj dodaje sufiks koji označava vršioća radnje, čime na pomalo neuobičajen način postiže značenje izvornika. Opis završava istom slikom kao u izvorniku.

Za nekoliko dana, potpuno se razišla zaprečavajuća čarolija koja je okruživala njegovo ime; jedan po jedan gosti hana su mu prilazili s podsvjesnom željom da

potvrde svoju jednakost s njim, ili čak da se na neki način njemu nadrede.

Prevodilac opet dosljedno slijedi strukturu rečenice iz izvornika i vrlo vješto ubacuje pridjev *forbidding* / *koji zabranjuje, zaprečavajući*, čime u određenom smislu objašnjava izvornik. Iz rečenice su nestali *bjelosvjetski ljudi* koji jesu bili *gosti hana*, ali ovaj element opisa nije beznačajan u odnosu na status gosta o kojem se radi. Na samom kraju u prijevodu oni nastoje *sebe njemu da nadrede*, umjesto *njeга sebi da podrede*, što nijansira odnos na drugi način, te se udaljava od onog što M. Rizvić tumači kao nastojanje da “bošnjačkog epskog Đerzeleza književnom riječju podredi sebi i svome svijetu iz kojeg je rođenjem izašao, ali istovremeno i svjesna težnja da ga kao takvog poniženog predoči i predstavi onom svijetu za koji se kasnije karijerom i književnim radom opredijelio”.⁹

Ovakav “pad” glavnog junaka nastavlja se, kako se glavni junak “snižava s visine slave i junaštva do njihove suprotnosti, slabosti i nemoći, sve više jača u njegovoj okolini odnosi izrugivanja s njim, kao iz zavisti i podsvijesne želje da ga unize”:¹⁰

Đerzelez je planuo. On je skakao i od same pomisli da se ti nježni zglobovi krše u njegovim prstima. Bol mu je zadala ta nježnost i ljepota u njegovoj blizini. Đerzelez se zanio i, naravno, postao smiješan. Građani i skitnice su mu odmah stali prilaziti s te slabe strane. Stali su ga svjetovati, nagovarati, ogovarati i zadirkivati, a on je samo blaženo širio ruke i sijevao očima. (11)

Prijevod:

He seemed to take fire. The mere thought of those tender limbs crushed under his fingers made him prance; he felt something akin to pain at all that softness and beauty close at hand. He went into raptures and, of course, became ridiculous. The townspeople and loafers at once took advantage of this weakness of his. They began to ply him with advice, urging him to act, then warning against it and teasing him, and he countered all of it by spreading his arms beatifically and rolling his eyes. (17)

⁹ M. Rizvić, *op. cit.*, str. 17.

¹⁰ *Ibid.*

Povratni prijevod: Kao da je planuo. Sama pomisao da se ti nježni udovi drobe pod njegovim prstima navela ga je da poskoči; osjetio je nešto poput bola od sve te mekoće i ljepote nadohvat ruke. Pao je u zanos i, naravno, postao smiješan. Građani i skitnice odmah iskoristiše tu njegovu slabost. Počeše ga zasipati savjetima, nagovarajući ga da djeluje, pa upozoravajući protiv toga i zadirkujući ga, a on je na sve to odgovarao blaženo šireći ruke i kolutajući očima.

Ovdje se prevodilac, u interesu jasnoće opisa, opredijelio za *udove* umjesto *zglobova*, te za malo puteniju *mekoću* umjesto *nježnosti*. Nije bilo nužno ove dvije rečenice spajati u jednu, jer nisu povezane na način koji bi takav postupak u potpunosti opravdao. Na kraju odjeljka glavni lik *koluta očima*, umjesto da njima *sijeva*, čime se stvara donekle drugačija slika o njegovu ponašanju.

Rizvić dalje obrazlaže kako ono što slijedi “upotpunjava Andrićev početni doživljaj ovog lika”, kojem se “neadekvatno historijskoj hronologiji, pridružuju braća Morići”, koji ovdje “predstavljaju istaknute reprezentente i nosioce mentalnih i životnih karakteristika, koji su i dalje krivili Andrićevu sliku bošnjačkog svijeta, u kojoj je malo svijetlih i časnih likova, dostojnih poštovanja i moralnog i estetskog spokojstva, veng su tu izrođene spodobne romantičarske egzotike, mraka i ružnoće, nasilja i sramote”:¹¹

U kahvi zateče dva brata Morića. To bijahu sinovi onog starog sarajskog Morića što je bio čuven zbog svog bogatstva i svoje pobožnosti i što je umro na hadžiluku. A obi bijahu lole i rasipnici, nasilni i sramotni, daleko poznati po zlu.

Mlađi je učio stambolsku medresu, pa pobjegao čim mu je otac umro, i dao se s bratom na skitnju i rasipan život, ali je uvijek nosio bijelu ahmediju oko fesa. I pored svih strašnih pijanki i skitanja, ostalo je njegovo lice kao što je bilo, golobrado i rumeno, s napućenim usnama kao u razmažena djeteta, samo su mu oči, nečedne i zelene, starile i pod nabuhlim kopcima kao da su venule. A stariji je bio visok i blijed, nekad najljepši momak u cijelom Sarajevu, s teškim crnim

¹¹ M. Rizvić, *op. cit.*, str. 19.

brkom i velikim tamnim očima u kojima je uvijek plivao zlatan odraz. Samo je sad već njegovo lice bilo hladno i mrtvo; on se raspadao potajno od pogane bolesti, a niko mu nije znao lijeka do jedan berberin s Bistrika, koji ga je liječio hapovima i kadovima, a nikom nije htio reći od čega ih pravi. Ali u posljednje vrijeme nisu braća smjela u Sarajevo, jer su dočuli da je na sve tužbe zbog njihovih zuluma i ispada stigao iz Stambola konačan odgovor: da se obojica Morića uhvate i posijeku, pa su ih sad oko Sarajeva tražile zaptije i vezirove Toske. (18)

Prijevod:

In the coffee room he found the two brothers Morić. They were sons of the old Morić from Sarajevo, who had been famed for his wealth and his piety, and for having died while on a pilgrimage to Mecca. They, on the other hand, were idlers and wastrels, given to bullying and violence, known far and wide for their excesses.

The younger one had gone to school in Istanbul, then ran away after his father's death and started a life of dissipation and vagabondage, together with his brother; but he always wore the white band of hajji around his fez. And despite all his appalling binges and vagrancy his face remained as it always was, hairless and rosy, with the pouting lips of a spoiled child, and only his eyes, immodest and green, seemed to age and wither under their puffy lids. The older brother was tall and pale-skinned, and had once been the handsomest lad in all Sarajevo; he had thick black mustaches and big dark eyes that were always liquid with a golden glow; except that now his face was turning lackluster and fey, as he was secretly wasting away from a loathsome disease, for which no one knew the cure save a barber from Bistrik who treated him with pills and medicinal incense but refused to reveal their ingredients to anyone. In recent months, however, the brothers had not dared return to Sarajevo, for they'd heard that, in answer to the many complaints about their harassment and rough play, Istanbul had sent the final answer: Arrest the Morić brothers and cut them down – and so now the constables and the Vizier's Albanians were looking for them. (23-24)

Povratni prijevod: U sali za kafu pronađe dva brata Morića. Oni su bili sinovi onog starog Morića iz Sarajeva, koji je bio čuven po bogatstvu i pobožnosti, i po tome što je umro dok je bio na hodočašću u Mekki. Oni su, s druge strane, bili besposličari i rastrošnici, skloni maltretiranju i nasilju, nadaleko poznati po svom pretjerivanju.

Uobičajen prevodilački postupak, kakav se često sreće, jeste da se čitaocu pruži barem minimalna dodatna informacija o historijskim ili na drugi način poznatim ličnostima. Braća Morići čitaocu koji ne poznaje niti historiju, niti stvaralaštvo kulture o kojoj djelo govori, potpuno su nereferentni i ni po čemu se iz ovog odolomka, bez prevodilačke informacije, ne može zaključiti o kome se radi. S druge strane, sam prijevod dosljedno slijedi izvornik.

Povratni prijevod: Mlađi je bio otišao u školu u Istanbulu, pa je pobjegao nakon očeve smrti i otpočeo život rasipništva i skitnje, zajedno s bratom; ali uvijek je oko fesa nosio bijelu hadžijsku traku. I uprkos njegovim stravičnim pijankama i skitnji, lice mu je ostalo kakvo je uvijek bilo, golobrado i ružičasto, s napućenim usnama razmaženog djeteta, a činilo se da samo njegove oči, nečedne i zelene, stare, i venu pod podbuhlim kopcima. Stariji brat bio je visok i blijede puti, i nekad je bio najzgodniji momak u Sarajevu; imao je guste crne brkove i velike tamne oči koje su uvijek bile vodenaste od zlatastog odsjaja; osim što mu je sad postajalo lišeno sjaja i umrtvljeno, jer je tajno umirao od stravične bolesti, od koje niko nije znao lijek osim jednog berberina s Bistrika koji ga je liječio pilulama i ljekovitim kadom, ali je odbijao da bilo kome otkrije njihove sastojke. U posljednjih nekoliko mjeseci, pak, braća se nisu usuđivala da se vrate u Sarajevo, jer su čuli da je, kao odgovor na brojne pritužbe na njihovo uznemiravanje i grubost, Istanbul poslao konačni odgovor: Uhapsite braću Moriće i posijecite ih – tako da su ih sad tražili pozornici i vezirovi Albanci.

Pošto slijedi dosta detaljan opis braće, domaćem čitaocu može a ne mora biti jasno da se radi o kvazihistorijskim podacima, jer za

ovakav opis drugog uporišta nema. Prevodilac je interpunkcijom na drugačiji način odvojio obrazloženje *ahmedije*, čime se ona čak i više stavlja u suprotnost sa samim opisom. Pošto *ahmedija* nema prijevodni ekvivalent koji bi bio blizak čitaocu, prevodilac to vrlo vješto rješava *hadžijskom trakom*. U opisu očiju, *zlatan odraz* koji je *uvijek plivao* u njima nestaje, a oči postaju *vodenaste od zlatastog odsjaja*, što i nije jasna slika. Toponim *Bistrik* čitaocu koji ne poznaje dijelove Sarajeva apsolutno je nerazumljiv i bez ikakva značenja. Završetak opisa, “sa moralnim i fizičkim unižavanjem ovih junaka plemenite usmene balade, Andrić se približio Bašeskiji, historiji i razlogu tragičnog razvoja narodne balade”,¹² čitaocu je jasan. Prevodilac *zaptije* rješava *pozornicima* kao primjerenim i razumljivim ekvivalentom, a *Toske* objašnjava kao *Albance*, čime nestaje potreba za dodatnim objašnjenjem.

U nastavku ove, kako je M. Rizvić naziva, pseudohistorijske epizode, “Andrić je ovu scenu upotpunio atmosferom ‘turske krivice’ kao stoljetnim nasiljem, pri čemu je reflektirao i jedan drugi, protivnički, hrišćanski, svijet u toj istoj Bosni, prema kome su ti ‘Turci’ postupali još okrutnije, s još više mržnje i sadizma”:¹³

Tri dana prije njegova dolaska pogubljena su nad Kovačima, na onom širokom raskršću gdje se sijeno prodaje, oba Morića. Uхватili su ih u jednoj mehani na drumu koji vodi u Trnovo. Proveli su ih kroz sve Sarajevo. Išli su vezani, kratkim i ostrim korakom, kako stupaju Arnauti; oko njih Toske i zaptije. (...) Nisu ih smaknuli kraj Miljacke, ispod Latinske čuprije, gdje su vješali raj u gdje bi obješeni visili po dva dana, a besposleni prolaznici bi im zasukivali konopac pa onda pustili, i leš bi se dugo vrtio, kao vreteno. Njih su pogubili brzo, i odmah sa sutonom sahranili na Bakijama. (25)

Prijevod:

Three days before his arrival, the two brothers Morić had been executed above Kovači, on that wide crossroads that served as a haymarket. They had been caught at an inn on the road to Trnovo, and then paraded through the city.

¹² *Ibid.*

¹³ M. Rizvić, *op. cit.*, str. 22.

They walked in chains, with a jerky and sharp step, like some marching Albanians, surrounded by constables and the Vizier's guard. (...)

They were not executed by the riverbank, below the Latin Bridge, where the poor people were hanged and remained hanging for two days while the idle passers-by would twirl the rope and then let go of it, so that the corpse would spin for a long time like a top. They executed them quickly and buried them right after dusk at Bakije. (30–31)

Povratni prijevod: Tri dana prije njegova dolaska, dva brata Morića bijahu smaknuta iznad Kovača, na onom širokom raskršću koje je služilo kao trgovište za sijeno. Uhvaćeni su bili u gostioni na putu za Trnovo, pa provedeni kroz grad. Hodali su u lancima, poskakujućim i oštrim korakom, kao neki Albanci koji marširaju, okruženi pozornicima i vezirovom gardom. (...)

Ovaj opis, “suprotno historiji i usmenoj baladi o pogibiji braće Morića”,¹⁴ dosta je jasan u prijevodu. *Kovači* su, mada neprecizno locirani, u samom izvorniku dodatno objašnjeni. Sami likovi u prijevodu hodaju *poskakujućim* korakom, što baš i ne odražava sliku *kratkog* koraka. Dodatak *kako stupaju Arnauti* djeluje kao da je referentan, što je dio autorskog postupka, ali u prijevodu *kao neki Albanci* prilično je nejasan. Na ovome mjestu, pošto su *Arnauti* prevedeni kao *Albanci*, *Toske* su postali *garda*.

Nisu bili smaknuti uz obalu rijeke, ispod Latinskog mosta, gdje su se siromašni vješali i ostajali da vise po dva dana, dok bi besposleni prolaznici zasukivali konopac i onda ga puštali, tako da bi se dugo vrtjeli kao vreteno. Smaknuli su ih brzo i pokopali odmah po sumraku na Bakijama.

Vrlo detaljan opis slike iz izvornika jasan je u prijevodu koliko i u izvorniku. Ime rijeke zamijenjeno je samo *obalom rijeke*, što je dovoljno jasno. Osim Sarajlijama, vjerovatno je malo kome odmah znano šta su

¹⁴ *Ibid.*

Bakije, tako da čitalac prijevoda može samo pretpostaviti da se radi o još jednom toponimu i ničem drugom.

Andrić je ovdje na svoj način prikazao i ramazan, čiju je atmosferu “zgadio i obeščastio nizom pojedinosti i razvratnih likova”:¹⁵

Bio je Ramazan i danju je sve mirovalo, ali noću se grad prolamao od svirke, sijela i ašikovanja po mahalama. Dućani, puni voća i kahve, bili su po svu noć otvoreni. Iz aščinica se širio oštar i zagušljiv zadah mesa i pržena šećera. Prolaze buljuci žena, a pred njima po jedan muškarac, sa velikim fenjerom. (26)

Prijevod:

It was the month of Ramadan. During the day everything was at a standstill, but at night the town rang with music, parties and serenades in the residential quarters. The stores, bursting with fruit, and the coffeeshouses, jammed with people, were open all night. Acid and stiffling smells of roast meat and burnt sugar wafted from the inns. Groups of women came and went, each preceded by a man carrying a big lantern. (31–32)

Povratni prijevod:

Bio je Ramazan. Danju je sve mirovalo, ali noću je grad odjekivao muzikom, zabavama i serenadama u stambenim kvartovima. Prodavnice, prepune voća, i kafane, krcate ljudima, bile su otvorene cijelu noć. Užegli i zagušujući mirisi pečenog mesa i izgorenog šećera širili su se iz gostionica. Grupe žena dolazile su i odlazile, a ispred svake je išao muškarac koji je nosio veliki fenjer.

Prevodilac opet poseže za neutralnijim rješenjima za ona mjesta gdje ne nalazi prijevodne ekvivalente. Tako *sijela* postaju *zabave*, što je prihvatljivo, a *ašikovanja* postaju *serenade*, što je pojmovno dosta blisko. *Mahala* nema prijevodni ekvivalent, tako da su *stambeni kvartovi* jasni. *Miris* je daleko blaži od *zadaha*, tako da opis gubi na intenzitetu. *Buljuci* su zamijenjeni prihvatljivim, ali dalekog neekspresivnijim *grupama*, čime se još neutralnijim čini ovaj nimalo neutralan opis.

¹⁵ *Ibid.*

Da bi dočarao atmosferu, Andrić “među popodnevnim posjetiocima halvedžinice, (...) naslikao je sve same razvratnike u atmosferi blasfemije i harama”:¹⁶

Otad zaredaše Đerzelezu popodnevi u halvedžinici. Počeše se kupiti i neke Sarajlije. Dolazio je i mladi Bakarević, pa Derviš-beg sa Širokače, riđ i podbuo od pića, a sad, zbog posta, ljut kao ris; i Avdica Krdžalija, sitan, mršav i žustar kao vatra, poznat ukoljica i ženskar. Tu, u polumračnoj halvedžinici, gdje je svaka stvar bila potamnijela i ljepljiva od šećera i isparavanja, čekali bi da pukne top⁽¹⁾ i vodili duge razgovore o ženama samo da zaborave žeđ i duhan.

⁽¹⁾ Topovski pucanj označavao je kraj dnevnog posta.
(29)

Prijevod:

From then on, Djerzelez spent all his afternoons an the halvah shop. Several local men began to congregate there too. The young Bakarević also came, and so did Derviš Beg from Širokača, red-haired and bloated with drink, and now, because of the fast, bad tempered like a links to boot; and Avdik Krdžalija, frail, haggard, and keen like a tongue on fire, a notorious manslayer and lady-killer. Here in the twilit halvah shop where every single thing had tarnished and become sticky from sugar and sweet vapors, they would wait for the cannon shot that announced the breaking of the fast, and would carry on long conversations about women in order to forget their thirst and still their craving for tobacco. (35)

Povratni prijevod:

Otad je Đerzelez sva svoja popodneva provodio u halvedžinici. Počelo se skupljati i nekoliko lokalnih muškaraca. Dolazio je i mladi Bakarević, kao i Derviš Beg sa Širokače, riđ i podbuhao od pića, a sad, zbog posta, i loše volje kao ris; i Avdik Krdžalija, sitne građe, ispijen, i žustar kao jezik na vatri, poznati ukoljica i ženskar. Ovdje u polumračnoj halvedžinici gdje je svaka stvar bila potamnila i postala ljepljiva od šećera i slatkih isparenja, čekali bi pucanj topa koji je

¹⁶ M. Rizvić, *op. cit.*, str. 23.

najavljivao kraj posta, i vodili duge razgovore o ženama da bi zaboravili žeđ i ugasili potrebu za duhanom.

Prevodilac se koristi imenicom *halvah* bez objašnjenja. *Lokalni muškarci* zamijenili su *Sarajlije*, a ortografijom je, napisana odvojeno i velikim slovima, titula *beg* postala dio imena, a *ris* je ostao *ris*, što nije uobičajen izraz na engleskom jeziku, mada je relativno jasan. Toponim *Širokača* potpuno je nejasan. Prevodilac je očito pogrešno pročitao ime *Avdica*, ali vrlo vješto rješava *ukoljicu* i *ženskara*. U izvorniku se *top* objašnjava fusnotom, a prevodilac to objašnjenje unosi u sam tekst. *Šećer* i *slatka isparenja* jasni su samo ako je jasno šta je *halva*.

Umberto Eco kaže da je interpretacija preduvjet prijevoda, te da je dobar prijevod uvijek i “kritički doprinos razumijevanju prevedenog djela. Prijevod uvijek upućuje na određeni tip čitanja djela, kao što čini i kritika u pravom smislu riječi, jer, ako je prevoditelj pregovarao izabravši da posveti pozornost određenim razinama teksta, na taj ih je način automatski stavio u fokus pozornosti čitatelja”.¹⁷ Gore predstavljeni kratki pregled nekih odlomaka pripovijetke *Put Alije Đerzeleza* i prijevoda na engleski jezik neupitno otvara pitanje načina čitanja. Koliko je prevodilac obavezan ili nije obavezan čitatelju pružiti informaciju koja će mu omogućiti kritičko razumijevanje teksta? Koliko je, u ovom konkretnom slučaju, čitatelju omogućeno razumijevanje? Uobičajena je praksa da prevodilac svojim napomenama dodaje one informacije za koje, na osnovu svog poznavanja jezika, kulture i tradicije na i za koje prevodi određeno djelo, prosudi da su čitatelju nepoznate i nedostupne. U ovom slučaju takvih informacija nema. Dodatna informacija te vrste svakako bi ne samo omogućila bolje razumijevanje teksta. Npr., u svom izvrsnom prijevodu romana *Derviš i smrt* prevodioci su se opredijelili za ukupno 92 napomene na kraju teksta, uz glosar koji objašnjava 54 pojma upotrijebljena u tekstu, a sami kažu da se “Selimović koristi brojnim riječima i izrazima arapskog, turskog i perzijskog porijekla, koje originalu daju suptilne stilističke, a ponekad i semantičke nijanse. Pošto mnoge od njih nemaju jednostavne ekvivalente u engleskom, zadržali smo ih ako čuvaju aromu originala i ne utječu na čitljivost prijevoda. Generalno je naš kriterij bio da li se te riječi pojavljuju u *Oksfordskom*

¹⁷ Umberto Eco, *Otprilike isto – iskustvo prevođenja*; preveo s talijanskog Nino Raspudić, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 239.

rječniku engleskog jezika, ali smo uzeli u obzir njihova značenja specifična za lokalni govor u Bosni i Hercegovini". (v. p.).¹⁸ Ovo se može smatrati jednim od najboljih primjera ispravnog tretmana teksta koji stranom, zapadnom čitaocu ne mora biti, a uglavnom i nije, razumljiv bez dodatnih objašnjenja. Napomene na kraju teksta ni na koji način taj tekst ne opterećuju, a čitaocu daju opciju da li će za njima posegnuti ili ne.

Zanimljivo bi bilo vidjeti kako bi izgledala priča *Put Alije Đerzeleza* tretirana na ovaj način. I u toj, ali i u brojnim drugim Andrićevim djelima, provlače se slični elementi: specifičan prikaz bošnjačkog življa, njihove kulture i vjere, suprotstavljanje kršćanskog i islamskog, historijske ličnosti itd. Dodavanje takvih informacija ne bi ni na koji način umanjilo veličanstvenost Andrićeve naracije, ali bi svakako omogućilo drugačiji kritički pristup. Način na koji ga tretira M. Rizvić ne umanjuje Andrićevu književnu vrijednost, ali određene elemente njegova djela obrazlaže na način koji često ni domaćem čitatelju nije u potpunosti jasan. Ovakvo čitanje Andrića traži i drugačiji pristup prijevodu. Koliko svako novo čitanje jednog autora omogućava novi uvid u njegov rad, toliko to čini i novi prijevod. Jedina svrha ovakvog pregleda prijevoda upravo je poticaj da se istom djelu ponovo pristupi, nanovo ga se čita i nanovo prevede, uza sve dodatne elemente prevodilačkog postupka koji će omogućiti to novo čitanje. I onda i takav, novi i bogatiji prijevod, prepusti kritičkom sudu čitateljstva ♦

Amira Sadiković*

Reading the Translation of The Journey of Ali Djerzelez

Summary:

In a short overview of certain paragraphs of *The Journey of Ali Djerzelez* and its English translation, the author presents the translation choices seen

¹⁸ Meša Selimović, *Death and the Dervish*; prijevod na engleski Bogdan Rakić i Stephen M. Dickey, Northwestern University Press, Evanston, IL, 1996, *Translators' Note*, str. XVIII.

* Mr. sc., senior lector at the Department for English Language and Literature of the Faculty of Philosophy in Sarajevo, lecturer at the post-graduate programme in translation studies.

only on the basis of the reading of Andrić's work as presented by Mushin Rizvić in his critical work entitled *Bosnian Muslims in Andrić's World*. The purpose of the overview is to indicate the need for new translations of Andrić's work, that would, with more detailed information on elements often inaccessible to the Western reader, allow for a new reading and a new understanding of Andrić's writing.

Key words: *The Journey of Ali Džerzelez*, translation, Mushin Rizvić, translators' choice.

Izvori / bibliografija:

- Andrić, Ivo, *Prevodilačka sveska*; priredila Jasmina Nešković, Svetovi, Novi Sad, 1994.
- Andrić, Ivo, *Put Alije Đerzeleza, Znakovi (pripovetke)*, Sabrana djela, knj. osma, Mladost, Zagreb; Prosveta, Beograd; Svjetlost, Sarajevo; Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1963.
- Andrić, Ivo, *The Journey of Ali Džerzelez*, u: *Ivo Andrić: The Pasha's Concubine and Other Tales*, preveo na engleski Joseph Hitrec, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Baker, Mona, *Critical Readings in Translation Studies*, Routledge, London i New York, 2010.
- Bassnet, Susan i Andre Lefevre, *Translation, History, Culture*, Routledge, London i New York, 1992.
- Bassnet, Susan, *Translation Studies, Revised Edition*, Routledge, London i New York, 1991.
- Eco, Umberto, *Mouse or Rat: Translation as Negotiation*, Weidenfeld and Nicholson, London, 2003.
- Eco, Umberto, *Otprilike isto – iskustvo prevođenja*; preveo s talijanskog Nino Raspudić, Algoritam, Zagreb, 2006.
- Rizvić, Muhsin, *Bosanski Muslimani u Andrićevo svijetu*; redakcija rukopisa Enes Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 1995.
- Selimović, Meša, *Death and the Dervish*; prijevod na engleski Bogdan Rakić i Stephen M. Dickey, Northwestern University Press, Evanston, Il., 1996.
- Sendich, Munir, "English Translations of Ivo Andrić's Travnička Hronika", *Canadian Slavonic Papers*, Vol. XL, Nos 3, 4, septembar–decembar 1998.
- Venuti, Lawrence (ur.), *Translation Studies Reader*; ur. Lawrence Venuti, Routledge, London i New York, 2000.